Зберігання та переробка продукції

УДК 338.664
© 2013

М.П. Сичевський,
член-кореспондент НААН
О.В. Коваленко,
кандидат економічних наук
«Інститут продовольчих ресурсів» НААН

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ПАСПОРТИЗАЦІЇ ГАЛУЗЕЙ ХАРЧОПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Розкрито теоретичну і практичну сутність паспортизації, запропоновано концептуальну модель паспорта галузі харчопереробної промисловості, обґрунтовано систему показників паспорта як джерела релевантної інформації та методологічного базису для здійснення економічного аналізу стану галузі. Визначено, що ключовою функцією сформованих паспортів є інтеграція усіх доступних інформаційних джерел і перехід від системи розрізнених даних до систематизованої бази знань, що водночас презентує інтелектуальний капітал розробників паспорта і включає в себе інформацію та ідеї, потрібні для прийняття ефективних управлінських рішень.

Ключові слова: *паспорт, паспортизація, харчопереробна промисловість, концептуальна модель.*

У процесі реалізації інноваційної політики в національному господарстві набирає силу сектор харчової індустрії як перспективне й високоефективне джерело зростання сукупного суспільного продукту. Насичення цього сектору ринкової економіки — ключове завдання сучасного підприємництва, наявність якого є імперативом цивілізованого ринку.

Нині можна впевнено констатувати непересічну значущість формування інноваційно-інформаційної системи харчової індустрії та створення її методологічного базису. З огляду на це вітчизняне підприємництво, яке, до речі, використовує потужності малих, середніх і великих приватних або державних підприємств, що не сподіваються на фінансову підтримку держави, потребує, водночас, реальної організаційної, економічної, інституційної та інформаційної державної підтримки. Проте й донині інноваційно та екологічно зорієнтованій підприємницькій діяльності на продовольчому ринку притаманні стихійне формування попиту на товари і послуги (особливо екологічного призначення), неврегульованість, відсутність сприятливих організаційних, економічних і правових умов, до чого намагаються привернути увагу вітчизняні фахівці ще з початку 2000-х років [2, 13].

Дослідженням галузевого інноваційного розвитку національних економік приділяли чимало уваги вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Геєць [3], Т. Канаморі [17], Д. Лакстон [18], І. Лукінов [8], М. Обстфелд [19]. Проблемам інформаційного забезпечення економічного аналізу на основі паспортів у різних галузях економіки присвятили свої праці вчені: В. Баженов, П. Борщевський, В. Голеусов, Г. Дубовик, Л. Ковальов, Л. Лебедєв, І. Матченко, П. Музика, В. Рибачук, П. Саблук, Р. Сайфулін, А. Шеремет та ін. [1, 7, 11, 14, 16]. Ці автори вважають, що організація моніторингу розвитку галузі в умовах ринку з використанням даних паспортизації має

здійснюватись на засадах комплексного підходу. Водночас ринкове середовище висуває широкий спектр завдань щодо розв'язання проблем самої економічної науки, обґрунтування нових парадигм, методів і способів аналізу. Важливе місце серед них займають питання адекватної оцінки і прогнозування соціально-економічного розвитку на макро-, мезо- і мікрорівнях.

Мета статті — розкрити теоретичну і практичну сутність паспортизації, запропонувати концептуальну модель паспорта галузі харчопереробної промисловості, обґрунтувати систему показників паспорта як джерела релевантної інформації та методологічного базису для здійснення когнітивного аналізу стану галузі.

Методика та результати досліджень. Більшість процесів, що відбуваються в економіці, побудовані на різного роду інноваціях і пов'язані з потребою оцінки стану їх розвитку та ухвалення рішень щодо прогнозування. Позитивні і негативні сторони методів і принципів цих досліджень досить широко висвітлені у науковій літературі. Тому доцільно зупинитися на чинниках, що стримують економічні дослідження галузевого розвитку ринків харчопереробної промисловості. Перша група чинників зумовлена добре відомими фінансовими проблемами вітчизняної науки, які обмежують доступ до інформації, самостійного збору даних, програмних розробок і потрібних технічних засобів. Друга група пов'язана з низькою якістю статистичної інформації, зумовленої недосконалою методологією обстежень: нерівномірністю і незіставністю даних у часових рядах; слабким обліком неформального сектору економіки; надмірною закритістю комерційної інформації та ін. Отже, відсутність релевантної інформації призводить до невизначеності, унеможливлює відпрацювання універсальної методики прогнозу, створюючи передумови для утворення «економіки хаосу» [10] та недостовірної інформації.

Розроблення методологічних підходів дослідження інноваційного розвитку галузей харчопереробної промисловості невіддільне від економічних реалій сьогодення, які М. Єрмошенко характеризує як «тісні зв'язки економічних функцій інформації та конкретних форм економічної дійсності в середовищі виробничих відносин» [4]. Таке загальне розуміння інформації дає змогу визначити її як функцію трансформації нового знання, тобто комунікатора — елемента економічних відносин, який трансформує унікальність інформації в економічно реалізований продукт.

У сучасному ринковому середовищі можливість користуватися інформаційними ресурсами є вирішальною для ефективного управління. За оцінками фахівців, в економіці розвинених країн інформаційна складова виробництва сягає 60–70% від загальної вартості створеної продукції. Тому ключовим завданням управління стає розробка ефективного механізму визначення потреби, одержання, постійного аналізу інформаційних ресурсів.

Основою сутності інформаційних ресурсів є поняття «інформація». Закон України «Про Інформацію» тлумачить цей термін як «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді». Фахівці різних галузей знань розрізняють наукову, технічну, економічну, соціальну та інші види інформації.

Рух інформації загалом можна уявити як рух сировини від початку надходження у виробництво до перетворення у кінцеву продукцію. Він починається зі збирання розрізнених даних. Інформаційний ресурс для прийняття управлінського рішення отримують після відповідної обробки знань або даних, тобто неорганізованих фактів: імен, чисел, показників та ін. Його якість визначають 5 основних чинників: точність — інформація не повинна містити помилок; оперативність — інформація має базуватися на поточних даних; повнота — для прийняття управлінського рішення інформація має розкривати всі ключові питання; стислість — інформація має сприйматися керівником швидко й легко; доречність — зайва інформація має відсіюватися. Знання та інші форми представлення інформації застарівають і стають непотрібними, отже, має існувати система управління ними [15].

У науковій літературі є чимало класифікацій інформації та інформаційних ресурсів. Узагальнивши ці знання, автор наводить класифікацію інформаційних ресурсів за джерелами їх утворення (рисунок).

Наведена схема наочно демонструє, що інформаційні показники можуть бути унікальними не лише для стратегічного управління бізнесом, а й для макро- і мезорівнів, тобто для управління на глобальному, державному, регіональному та галузевому рівнях.

Харчопереробна промисловість України складається з різних галузей і підгалузей виробництва: борошномельно-круп'яної, цукрової,

Класифікація інформаційних ресурсів за джерелами їх утворення

спиртової, пивоварної, хлібопекарської, кондитерської, м'ясо-молочної, рибної, лікеро-горілчаної, олієжирової, виноробної, консервної, соляної, овочевої тощо, які представляють понад 22 тис. великих, середніх і малих підприємств різних форм власності, що забезпечують понад 17% вітчизняного ринку промислової продукції. Найбільша частина реалізованої продукції — це м'ясні та молочні продукти, олія та тваринні жири, хліб і хлібобулочні вироби, напої, тютюнові вироби. У загальному обсязі реалізованих харчових продуктів у 2012 р. продукція м'ясопереробної галузі займала 20%, молочні продукти — 18,7, продукція олієжирової галузі — майже 14,6, хлібопекарської — 12,1%. Крім харчосмакової продукції, підприємства харчової промисловості можуть виробляти біоінгредієнти, комбікорми, тютюнові, косметичні вироби тощо.

Серед інших важливих чинників розвитку харчової промисловості доцільно відзначити залежність територіального розміщення виробництва від сировинної бази, що найхарактерніше для галузей, які використовують нетранспортабельну сировину, яка швидко псується, або велику кількість сировини (цукрова, олійна, рибна, овочеконсервна, молочна та інші галузі), а також від близькості споживчого ринку до виробництва — через короткий термін зберігання готової продукції та економію на транспортних витратах (кондитерська, хлібопекарська, пивоварна та інші галузі).

На ефективність роботи та розміщення виробничих потужностей відчутно впливає структура ринків праці, можливість залучати висококваліфіковані кадри, наявність енергетичних і фінансових ресурсів, складського господарства, логістичної складової та ін. Водночас сьогодення потребує від підприємств харчової промисловості компромісу між цими чинниками.

Керуючись постулатами наявних економічних теорій (неокласичної, інституціональної, еволюційної), харчопереробну промисловість як об'єкт нашої концепції можна зарахувати до індустріальної організації, яка є множинною сукупністю форм і способів диференціації (спеціалізації) виробничих функцій для досягнення єдиної організаційної мети. Як організаційна структура мезорівня вона має включати: механізм управління; способи функціонального розподілу суб'єктів організації та ресурсів; форми залучення, розвитку, комбінації та інтеграції праці суб'єктів організації; інституціональні норми, які скріпляють, об'єднують усі елементи цієї структури.

Механізм управління організаційною структурою харчопереробної промисловості передбачає обов'язкову наявність функціональних блоків: суб'єктів прийняття стратегічних і операційних рішень; процедур, під час яких ці рі-

шення приймаються, зокрема збір, накопичення інформації, планування; способів трансформації рішень у діяльність агентів (інформування і контроль) незалежно від інституціональної форми, в якій усі попередні блоки реалізуються.

Отже, запровадження в Україні сучасної інституціональної теорії потребує розробки відповідного методичного інструментарію. Наші дослідження властивостей національної економіки як складної недетермінованої соціально-економічної системи свідчать про необхідність збагачення традиційних методів економічного аналізу новим класом сучасних інформаційних моделей. Вважаємо, що моделі паспортів і концепція паспортизації галузей харчопереробної промисловості матимуть переваги в тому, що сприятимуть розв'язанню багатьох проблем регулювання раціональної та ірраціональної поведінки державних органів, а також активних економічних агентів способом формування, діагностики і регулювання інституціональної системи економіки.

На думку зарубіжних фахівців, паспорт об'єкта — це вся сукупність відомостей про нього. В економічній практиці Західної Європи в цьому разі використовують термін «регістр», метою якого є підготовка точного і повного кількісного описання об'єкта дослідження для подальшої оцінки можливих економічних подій та наслідків [12]. Паспортизація ж (як функція управління) — система збору, ведення і надання релевантної інформації [5].

Залежно від мети паспортизації паспорти диференціюють за такою ієрархічною структурою:

нижчий (I) рівень відповідає паспортизації установок, машин, пристроїв, агрегатів, що належать до основної технологічної схеми виробництва, атестації робочого місця, споруд на рівні підрозділів, будь-якого допоміжного процесу та інших елементів об'єктів дослідження. Такий паспорт слід оновлювати в разі заміни старих машин чи устаткування на нові;

середній (II) — відповідає паспортизації технологічних процесів на рівні підприємств однієї галузі або різних галузей, задіяних в інтеграційному виробничому процесі. Паспорти середнього рівня є підсумком обстеження технологій та технологічних схем і їх слід оновлювати після впровадження інноваційних технологічних змін на виробничому об'єкті;

вищий (III) — відповідає паспортизації на рівні об'єднань, територій, регіонів, галузей економіки. Паспорти вищих рівнів інтегрують частину інформації з паспортів нижчого та середнього рівнів, зокрема екологічні паспорти. За потреби їх можна оновлювати один раз у 2–3 роки [6].

Отже, паспорт харчопереробної галузі промисловості відповідає вищому рівню економічних паспортів, які наразі вивчені недостатньо, потребують ґрунтовного опрацювання, що й підтверджує актуальність розроблення цієї концепції.

Метою концептуальної моделі «Паспорта галузі» (та її модифікацій) є: здійснення організаційних, економічних та інших заходів для детального аналізу її розвитку та забезпечення інформаційними ресурсами фундаментальних і прикладних досліджень стану ринкової кон'юнктури галузей харчопереробної промисловості, формування балансів виробництва і споживання продукції, а також забезпечення раціональної відповідності обсягів виробництва, якості та асортименту продукції сукупному попиту вітчизняного та світового ринків, підвищення національної значущості галузі та її іміджу у світовій спільноті.

Завданнями паспорта галузі є:

створення механізму ефективного залучення та використання ресурсного потенціалу галузі харчопереробної промисловості, її виробничої та ринкової інфраструктури, розроблення заходів щодо його удосконалення та забезпечення сталого розвитку галузі;

формування інформаційної бази, що відбиває динаміку, поточний стан і структуру ринку та іншу аналітичну інформацію щодо кон'юнктури ринку продовольства.

Під час складання паспортів застосовують методи якісного та кількісного аналізу інформаційної бази щодо виробництва й торгівлі товарною продукцією, що реалізується на внутрішньому та зовнішньому ринках, та ін. Джерелами даних для складання паспортів можуть бути: експертні опитування, статистична інформація Держстату України, Інтернет-ресурси профільних компаній, інформація митної служби та Міжнародної фінансової корпорації, база даних ФАО, звіти компаній, публікації в інформаційних і спеціалізованих виданнях, зовнішня реклама, матеріали конференцій, форумів та ін.

Методологічна процедура зі збору, систематизації, зведення в електронну базу даних з аналізом інформації щодо ринкової кон'юнктури та поточного стану діяльності різних галузевих напрямів і господарських структур харчопереробної промисловості за складеним пе-

Концептуальна модель паспорта галузі харчопереробної промисловості

Розділ	Показники, описання
Загальна характеристика галузі	Наведено стисле описання галузі з коротким алгоритмом технологічного процесу
Характер кон'юнктури ринку продукції галузі	**Обсяги** виробництва, експорту, імпорту і споживання продукції в динаміці з початку попереднього року і по звітний період включно. **Структура** виробництва, експорту, імпорту і споживання в розрізі основних видів продукції галузі, компаній (виробників, експортерів, імпортерів) і регіонів (областей України, країн призначення і країн походження товару) за звітний період поточного року порівняно з аналогічним періодом попереднього. **Рейтинги** регіонів і компаній у виробництві, експорті та імпорті продукції. **Споживання:** баланс попиту і пропозиції ринку продукції, частка імпорту в споживанні, частка експорту в загальному виробництві. Основні **фінансово-економічні** показники галузі: прибуток, рентабельність, витрати, надходження інвестицій
Сировинна база галузі	Стисле описання основних компонентів сировини та тенденцій ринку: **обсяги** виробництва, експорту, імпорту. Баланс попиту і пропозиції
Виробничий потенціал галузі	Потенціал виробничих потужностей галузі та їх фактичне завантаження. Чисельність зайнятих і рівень оплати праці в галузі порівняно із середньою в Україні. Науково-технічний та техніко-технологічний потенціал
Державне регулювання та законодавство	Перелік законодавчих актів і проблемні питання галузі, що підпадають під державне регулювання
Екологічний вплив на середовище	Стисле описання проблем екологічного характеру у конкретній галузі
Вимоги до якості	Вплив інноваційних впроваджень на рівень споживання і забезпечення вимог до якості товарів. Сертифікація, стандартизація продукції галузі, безпека харчових продуктів

реліком первинних і розрахункових показників називається паспортизацією галузі.

Ключовою функцією сформованих паспортів галузі є інтеграція усіх доступних інформаційних джерел і перехід від системи розрізнених даних до систематизованої бази знань, що водночас презентує інтелектуальний капітал розробників паспорта і включає в себе інформацію та ідеї, потрібні для прийняття ефективних управлінських рішень.

Наприклад, виробники сирів на початку проведення спеціальних маркетингових досліджень, спрямованих на пошук способів посилення ринкових позицій, насамперед здійснюватимуть дослідження у галузі молочних продуктів. У такому разі паспорт допоможе сформувати загальне уявлення щодо ринку цієї продукції і отримати відповіді на низку важливих питань щодо кон'юнктури та тенденцій ринку молока, сегмента виробників сиру у ньому, асортименту сирної продукції та основних цінових тенденцій.

Концептуальна модель «Паспорта галузі» харчопереробної промисловості пропонує 7 базових розділів (таблиця). Найоб'ємнішим за обсягом економічної інформації є розділ «Характер

кон'юнктури ринку продукції галузі». Кон'юнктуру ринку вивчають за допомогою показників, які дають змогу кількісно оцінити зміни і визначити тенденції їх розвитку. Аналіз цих показників дасть змогу експерту визначити комерційну цінність і конкурентоспроможність товарів, можливість і економічну доцільність купівлі-продажу; виявити потенційні і фактичні країни-експортери (імпортери), фірми-контрагенти; обрати слушний момент виходу на ринок тощо.

Усі чинники, що впливають на кон'юнктуру ринку, можуть бути постійні і тимчасові (за періодичністю дії), а також можуть стимулювати або стримувати розвиток ринку. На кон'юнктуру впливають і такі чинники: сезонний характер виробництва, споживання ряду товарів та ін. Ціла низка економічних показників, які знайшли відображення у паспортах, належать до розряду специфічних, оскільки їх неможливо підігнати під стандартний шаблон. У кожної галузі є свої особливості, а отже, й документ, що її описує, має відображати індивідуальну специфіку механізму функціонування конкретного сегмента господарської системи, тому створити еталон паспорта в принципі неможливо.

Найбільш інформаційно закритими нішами, наприклад, для олієжирової галузі, є виробництво і реалізація похідної продукції олійного виробництва — соняшникових, соєвих та інших шротів, які можуть приносити додатковий прибуток; для спиртової галузі — структура зовнішньої торгівлі харчовими і нехарчовими спиртами та цінові тенденції; для цукрової — кількість суб'єктів за формами господарювання. Для кондитерської та хлібопекарської галузей закритими даними є виробничі потужності, їх завантаження та фінансові показники, споживання окремих виробів на душу населення в рік. Складнощі виникають з отриманням показників виробництва та реалізації борошна, оскільки облік його ведуть у перерахунку на зерно. Проблемною зоною є також обсяг іноземних інвестицій окремо для кожної галузі харчопереробної промисловості тощо. Це далеко не повний перелік закритої або напівзакритої для споживачів інформації.

Водночас, враховуючи специфіку кожної галузі, матеріали паспортизації мають акцентувати увагу на продукції споживчого кошика. Наприклад, в описанні олієжирового ринку варто детальніше розкрити показники виробництва і реалізації саме соняшникової олії (традиційного продукту для України), оскільки, наприклад, оливкова олія це продукт преміум-класу, який займає незначну частку у структурі споживання рослинних олій. Найвищу частку у світі займають соєва, пальмова, ріпакова і соняшникова олії, причому остання займає 5–6% світового споживання. Якщо соєву, ріпакову і пальмову олії використовують ще й у виробництві біопалива, то соняшникову — лише в їжу, і тому, користуючись беззаперечним попитом, вона коштує дорожче соєвої (приблизно на 150 дол. США на 1 т). Результати паспортизації, враховуючи таку пріоритетність соняшникової олії, дають змогу стратегічного бачення збільшення її закупок до країн ЄС, Ближнього Сходу і Північної Америки. Поступово наростає тенденція попиту з боку Індії та Китаю.

Кожний підприємець, який хоче бути стабільно конкурентним, має ретельно вивчати, відстежувати і знати рух фактичного ринкового попиту та платоспроможності різних соціальних верств населення, міру та зміни насиченості ринку тими чи іншими товарами й послугами, тобто мати достатню інформацію про місткість і мінливість кон'юнктури товарного ринку. Власне, мова йде про «моделювання моніторингу ринкових подій» [9] на основі даних паспортизації.

Україна має чималі можливості «задовольнити власні потреби у харчових продуктах і експортувати цукор, олію, алкогольні напої (горілку, вина найвищих сортів), тютюнові вироби тощо. Якщо виділити зони виробництва екологічно чистих продуктів харчування, налагодити їх глибоку переробку з впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій, належне товарне пакування за допомогою сучасних матеріалів і технологій світового рівня, то українські продукти можуть бути конкурентоздатними навіть на високонасиченому європейському ринку. Для цього влада повинна виробити і запровадити розумну аграрну та агропродовольчу політику…» [9].

Висновки

Інформаційні інтереси владних структур не повинні розбігатися з інтересами підприємців і суспільства загалом.

Концептуальна модель паспортизації галузей харчопереробної промисловості наразі перебуває у стані апробації, однак вже очевид-

на її методологічно-прикладна значущість для різних управлінських і господарських суб'єктів. Для управлінців вона стане серйозним підґрунтям під час формування стратегій розвитку продовольчого комплексу, а для підприємництва — під час моделювання моніторингу ринкових подій. Здійснення паспортизації дасть змогу:

сформувати базу даних за основними показниками діяльності відповідної галузі харчопереробної промисловості, яка стане основою під час ухвалення рішень як за первинною інформацією, що характеризує діяльність галузі, так і за похідними комплексними показниками, розрахованими для отримання аналітичних висновків щодо економічного стану досліджуваної галузі;

створити систему моніторингу показників, закладених у паспорти галузей харчопереробної промисловості, і постійно оновлювати базу даних;

класифікувати показники діяльності галузей харчопереробної промисловості за значущістю для оцінки ефективності її діяльності;

створити основу для розробки і впровадження інноваційної методології оцінки ефективності діяльності;

обґрунтовано ув'язувати фінансово-економічний, техніко-технологічний та екологічний стани досліджуваної галузі, порівнювати і надавати аналітичне узагальнення усіх досліджуваних галузей харчопереробної промисловості для прийняття виваженого управлінського рішення;

збільшити дієвий інформаційний ресурс, спрямований на забезпечення сталого розвитку галузі.

Бібліографія

1. *Борщевський П.П.* Підвищення ефективності розвитку і розміщення харчової промисловості/ П.П. Борщевський, Л.Г. Чернюк, О.Б. Шмаглій; НАН України. Рада з вивчення продукт. сил України; за ред. П.П. Борщевського. — К.: Наук. думка, 1994. — 157 с.

2. *Буркинський Б.В.* Екологічно чисте виробництво: наукові засади впровадження та розвитку/ Б.В. Буркинський//Вісн. НАН України. — 2006. — № 5. — С. 11–17.

3. *Геєць В.* Секторальні макромоделі прогнозування економіки України/В. Геєць, М. Скрипниченко, М. Соколик, С. Шумська//Економіст. — 1998. — № 5. — С. 58–67.

4. *Єрмошенко М.М.* Інформація в системі виробничих відносин/М.М. Єрмошенко//Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 10. — С. 66–74.

5. *Информационная* система паспортизации оборудования, зданий, сооружений и коммуникаций// Режим доступа: http://www.cbe.ru/razrab/?pid=3. — 2008.

6. *Коваленко О.В.* Оцінка використання виробничого потенціалу підприємств на основі паспортизації/О.В. Коваленко//Вісн. аграр. науки. — 2009. — № 6. — С. 76–80.

7. *Лебедєв Л.Н.* Рівні паспортизації об'єктів енерго-, ресурсозбереження/Л.Н. Лебедев, В.Г. Дубовик. — К.: НТУУ «КПІ», 2007. — 16 с.

8. *Лукінов І.* Системи макроеконометричних моделей прогнозування економіки України/І. Лукінов, О. Бакаєв, Г. Бондаренко//Економіст. — 1998. — № 5. — С. 38–46.

9. *Лукінов І.І.* Вибрані твори/І.І. Лукінов, Т. 1; відп. ред. П.Т. Саблук. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 815 с.

10. *Малинецкий Г.* Информационные технологии и вычислительные системы. Сценарии, стратегические риски, информационные технологии/Г. Малинецкий. — Режим доступа: http:/www.keldysh.ru/e-biblio/jj/s_r/jst.htm.

11. *Методические* рекомендации по паспортизации и сокращению ручного труда в строительстве/[В.В. Баженов, В.И. Березанский, В.И. Голеусов и др.]. — К.: ОФОП «Укроргтехсельстрой», 1979. — 36 с.

12. *О риск-менеджменте* на предприятии химической промышленности и его страховой защите. — Режим доступа: http://www.urfo-stroi.ru/index.php?pid/ — 2008.

13. *Потапенко Н.* Особливості формування ринку екологобезпечних товарів, технологій і послуг в Україні/Н. Потапенко//Економіка України. — 2001. — № 8. — С. 28–33.

14. *Ринок* продовольства/[Бойко В.І., Коржинський М.П., Лазня В.В. та ін.]; за ред. П.Т. Саблука та В.І.Бойка. — К.: [Ін-т аграр. економіки УААН], 1996. — 277 с.

15. *Стонер Дж.* Вступ у бізнес/Дж. Стонер, Е. Долан; пер. і заг. ред. Й. Завадського. — К.: Європ. ун-т фінансів, інформ. систем, менеджменту і бізнесу, 2000. — С. 193.

16. *Шеремет А.Д.* Паспорт в анализе хозяйственной деятельности предприятия/А.Д. Шеремет, Сайфулин Р.С., Севрук М.А. — М.: Экономика, 1986. — 208 с.

17. *Kanamori T., Zhao Z.* The Renminbi Exchange rate Revaluation: Theory, Practice lessons from Japan, 2006. — 131 p.

18. *Laxton D.* Getting to Know the Global Economy Model and its Philosophy. IMF Staff Papers. — 2007. — № 55(2). — P. 213–242.

19. *Obstfeld M., Rogoff K.* Foundations of International Macroeconomics. Cambridge, MA and London, The MIT Press. — 1996. — 300 p.

Надійшла 8.05.2013.